

ОСВІТНІЙ І СІМЕЙНИЙ КОНТЕКСТ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЯ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

THE EDUCATIONAL AND FAMILY CONTEXT IN THE FORMATION OF A PRESCHOOL CHILD'S SPEECH

У статті обґрунтовано важливість формування мовлення дітей дошкільного віку як одного з провідних напрямів сучасної дошкільної освіти відповідно до оновленого Базового компонента [1]. Наголошено на проблемі недостатнього рівня мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку, що підтверджується результатами діагностичних досліджень [6, с. 112-117], та окреслено необхідність пошуку ефективних підходів до мовленнєвої освіти дошкільників. У центрі уваги – роль освітнього та сімейного середовищ у формуванні мовленнєвої компетентності дитини.

Мета дослідження полягає у визначенні умов, чинників і напрямів взаємодії педагогів і батьків, які сприяють створенню сприятливого мовленнєвого середовища для розвитку мовної особистості дошкільника. Проаналізовано особливості організації мовленнєвої роботи в дошкільному закладі, зокрема, засобами ігрової, мовленнєвої, творчої діяльності, ролі спільного спілкування, вправ для стимулювання мовлення, а також функції вихователя як модератора мовленнєвої активності. Визначено, що систематичне збагачення словникового запасу, розвиток граматичної будови мовлення, формування навичок зв'язного мовлення – ключові завдання мовленнєвої освіти на дошкільному етапі.

Особливу увагу приділено співпраці з батьками: від інформування та просвітницької роботи до спільного планування й організації мовленнєво розвивальних заходів. Обґрунтовано напрями партнерства педагогів і родин у контексті розвитку мовлення дітей, зокрема через формування єдиних підходів, залучення до спільної діяльності, створення мовленнєвого мікросередовища вдома, налагодження зворотного зв'язку.

Узагальнено висновки про важливість інтеграції родинного та освітнього впливу на мовленнєвий розвиток дошкільника як умови формування повноцінної мовної особистості. Перспективами подальших досліджень окреслено поглиблене вивчення індивідуальних чинників мовленнєвого розвитку з урахуванням психолого-педагогічної діагностики та особливостей мовного середовища різних типів сімей.

Ключові слова: дошкільна лінгводидактика, дидактика дошкільної освіти, теорія і методика викладання педагогіки, мовленнєвий розвиток, дошкільний вік, мовна особистість, освітнє середовище, сімейне вихо-

вання, мовленнєве середовище, педагого-батьки-взаємодія.

The article substantiates the importance of speech development in preschool children as one of the key areas of modern early childhood education, in accordance with the updated Basic Component of Preschool Education (2021). The problem of insufficient speech development among older preschoolers is emphasized, as confirmed by diagnostic research (S. Shvydka, 2018), and the necessity of identifying effective approaches to preschool language education is outlined. The focus is on the role of educational and family environments in shaping a child's speech competence.

The purpose of the study is to identify the conditions, factors, and directions of interaction between educators and parents that contribute to the creation of a favorable speech environment for the development of the preschool child's linguistic personality. The article analyzes the specifics of organizing speech development activities in preschool institutions, particularly through play, language exercises, creative activities, role-play, and the educator's role as a facilitator of speech activity. It is determined that systematic vocabulary enrichment, development of grammatical structure, and the formation of coherent speech skills are key objectives of preschool language education.

Special attention is given to cooperation with parents: from information and awareness-raising efforts to joint planning and organization of speech development activities. The article substantiates key areas of partnership between educators and families in the context of children's speech development, including the formation of consistent approaches, involvement in joint activities, creation of a speech-rich home environment, and establishing feedback mechanisms.

The conclusions emphasize the importance of integrating family and educational influences on the preschooler's speech development as a condition for forming a fully developed linguistic personality. Prospects for further research include the in-depth study of individual factors in speech development, taking into account psychological and pedagogical diagnostics and the characteristics of the speech environment in various family types.

Key words: preschool linguodidactics, didactics of preschool education, theory and methodology of pedagogy, speech development, preschool age, linguistic personality, educational environment, family upbringing, speech environment, educator-parent interaction.

УДК [372.3:316.346.32-053.4]:81'243
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/84.1.34>

Гричишкіна І.А.,
канд. пед. наук, доцентка,
доцентка кафедри розвитку дитини
раннього і дошкільного віку
Державного закладу «Луганський
національний університет
імені Тараса Шевченка»
(Лубни, Україна)

Маркотенко Т.С.,
канд. пед. наук, доцентка,
доцентка кафедри початкової освіти
Державного закладу «Луганський
національний університет
імені Тараса Шевченка»
(Лубни, Україна)

Постановка проблеми. Нова редакція Базового компонента дошкільної освіти [1] розглядає розвиток мовлення як один із основних освітніх напрямів діяльності. Українська науковиця С. Швидка на основі експериментального дослідження діагностує рівні мовленнєвого розвитку старших дошкільників за допомогою Ґейдельберзького тесту (адаптованого К. Крутії) і робить

висновки, що 30% реципієнтів мають середній рівень мовленнєвого розвитку, 20% – нижчий за середній та 20% – низький рівень, що свідчить про недостатній рівень мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку. На думку С. Швидкої, недостатній рівень мовленнєвого розвитку дітей є свідченням необхідності пошуку ефективних шляхів мовленнєвого розвитку дошкільників,

використання сучасних інноваційних підходів, що може значно підвищити ефективність процесу мовленнєвого розвитку дітей та оптимізувати процес підготовки їх до навчання грамоти [6, с. 112–117]. В. Чекаліна зазначає, що у дошкільному віці необхідно значну увагу приділяти вихованню мовної особистості, тобто такої, яка володіла б усіма виражальними засобами рідної мови, була б спроможна вільно виражати власні позиції, логічно й послідовно висловлювати свої думки, судження та переконання, пояснювати їх і доводити й при цьому вказує на низку труднощів, що спонукає на оновленні змісту, вдосконаленні форм, методів і технологій навчання дітей рідної мови тощо [4].

Педагогам і батькам важливо усвідомити, що розвиток мовлення дитини відбувається не лише шляхом наслідування мовлення інших людей, а й завдяки активній мовленнєвій практиці, власному досвіду використання мовлення в різних життєвих ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Зазначимо, що останні дослідження проблеми формування мовлення дитини дошкільного віку свідчать про ефективність використання сучасних освітніх технологій, таких як цифрові засоби, ігрові методики та гейміфікація, які сприяють покращенню монологічного і граматичного мовлення. Зокрема, дослідження Лопатинської Н. і Коломієць Є. [3] демонструють позитивний вплив цифрових технологій на корекцію мовлення, а Чекан О., Барна Х., Касьяненко О. [5] підкреслюють значення дидактичних ігор у розвитку зв'язного мовлення. Інтеграція образотворчого мистецтва, згідно з дослідженнями Кривошеї Т., Яковлева Т., Литвиненко О., [2], стимулює творче мовлення, а творчі методи, зокрема художнє читання, сприяють розвитку мовленнєво-творчої активності [7]. Хоча досліджень про вплив сім'ї на мовленнєвий розвиток менш поширене, практичні поради та рекомендації все одно підкреслюють, наскільки важливо створювати вдома творче та природне мовленнєве середовище для дитини. Отже, сучасна наука підтверджує: успішний мовленнєвий розвиток дошкільнят залежить від поєднання освітніх та сімейних зусиль.

Мета нашої статті – з'ясування особливостей впливу освітнього та сімейного контекстів на формування мовлення дітей дошкільного віку, аналіз умов, що сприяють ефективному розвитку мовленнєвої компетентності дитини, а також визначення напрямів взаємодії між педагогами та батьками з метою створення сприятливого мовленнєвого середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Дошкільний вік – це період активного засвоєння дитиною мови, становлення й розвитку всіх сторін мовлення: фонетичної, лексичної, граматичної, зв'язного мовлення, засвоєння його виразності

та образності (А. Богуш, Н. Гавриш, К. Крутий, А. Куліш, Т. Піроженко О. Федій та ін.). *Мовленнєвий розвиток у дошкільному віці* – це фундаментальний компонент загального розвитку дитини, що значною мірою визначає соціальну адаптацію та пізнавальну активність, готовність до шкільного навчання. Повноцінне оволодіння мовою в дошкільному віці – необхідна умова вирішення завдань розумового, естетичного, духовно-морального виховання, засвоєння культури свого народу, національних та загальнолюдських цінностей у максимально сензитивний період розвитку (В. Бондар, В. Синьов, Є. Соботович, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.). Через мовлення дитина засвоює соціальні норми, правила поведінки, вчиться налагоджувати стосунки, домовлятися, співпрацювати. Мовлення тісно пов'язане з мисленням – чим краще розвинене мовлення, тим досконаліше мислення, дитина вчиться формулювати думки, міркувати, робити висновки. Мовлення допомагає дитині організовувати свою діяльність, планувати дії, контролювати свою поведінку, виражати свої емоції та розуміти емоції інших.

У процесі розвитку мовлення дитини дошкільного віку ключову роль відіграють як батьки, так і педагоги. Сім'я є першим і найважливішим середовищем для розвитку мовлення дитини, адже мовлення дитини формується шляхом наслідування мови людей, які її оточують. Мова батьків, усіх членів сім'ї – це перший зразок, який наслідує дитина, тому важливо, щоб дитина чула правильну, виразну, багату літературну мову без помилок та недоліків. Батькам необхідно постійно розмовляти з дитиною, супроводжуючи свої дії словами, завжди підтримувати прагнення дитини до спілкування, відповідати на всі питання спокійно, чітко, виразно, правильно вимовляти звуки та слова, ніколи не «сюсюкати» з дитиною або відтворювати її неправильну вимову. Це допоможе дитині швидше опанувати правильну вимову.

Ключову роль у формуванні мовної особистості дошкільника відіграє вихователь дошкільного закладу, оскільки він є провідним носієм мовного спілкування та прикладом для наслідування, створює середовище, де дитина може активно розвивати свої мовленнєві навички, збагачувати словниковий запас і формувати правильну вимову. Педагог проводить спеціально організовані заняття, під час яких діти вчаться використовувати інтонаційні засоби виразності, порівняння, образні вирази, збагачують свій словниковий запас, удосконалюють граматичну будову мови, діти вчаться звертатися до дорослих та однолітків з проханнями, пропозиціями, ділитися враженнями, виражати свої думки та почуття. Наприклад, у ході заняття вихователь може дати дітям завдання «Закінчи речення» (Мета: активізувати словниковий запас, розвивати

граматичну будову мовлення). Наприклад: Визмку діти... (катаються на санчатах). На городі росте... (морква, буряк...). У лісі живе... (вовк, ведмідь...). Із задоволенням діти залучаються до гри «Детектив». Завдання – опиши предмет (Мета: розвиток описового мовлення). Хід: Дитина загадує предмет, а інші ставлять запитання: який він? з чого? де використовується? Варіант: дорослий показує зображення – дитина описує, не називаючи слово, інші відгадують. Діти полюбляють бути казкарями і створювати казку по-новому. (Мета: розвиток уяви й творчого мовлення). Хід гри: Дитина змінює знайому казку: – Що було б, якби Попелюшка не загубила тфелъку? – Як би діяв Колобок, якби знав хитрість Лисички? – Придумай нову кінцівку для «Трьох ведмедів».

Для створення мовленнєвого середовища вихователь організовує простір у групі таким чином, щоб він стимулював мовленнєвий розвиток. Це може бути куточок для рольових ігор, бібліотека з книжками, матеріали для розвитку дрібної моторики, що, як відомо, впливає на мовленнєвий апарат. Діти із задоволенням грають у сюжетно-рольові ігри «Магазин», «Лікарня», «Сім'я», «Будівництво». У цих іграх діти беруть на себе ролі, що вимагає від них спілкування, обміну репліками, використання відповідної лексики. Наприклад: Під час гри в «Магазин» запитайте дитину: «Що ти хочеш купити? Якого кольору? Скільки це коштує?» Або попросіть її: «Будь ласка, розкажи мені, які іграшки є в твоєму магазині».

Важливо, щоб вихователь постійно спілкувався з дітьми, заохочуючи їх розповідати про свій день, про те, що вони бачили на прогулянці, про мультфільм тощо. Наприклад: «Розкажи мені, що ти сьогодні робив у дитячому садку/ вдома. Що було найцікавіше?». Необхідно звертати увагу дитини на деталі та спонукати їх описувати. Наприклад: «Опиши мені свого улюбленого ведмедика. Якого він кольору? Який він на дотик?»

Діти вчать говорити, коли їм потрібно це робити. Наприклад, дитині потрібна іграшка, яка лежить на полиці в шафі. Замість того, щоб одразу дати її, слід спонукати дитину попросити: «Як ти можеш її дістати? Що мені сказати, щоб я допомогла?». Можна поставити дитину перед вибором – запропонувати дитині вибір іграшок, одягу, страв, обґрунтовуючи свій вибір. Наприклад: «Ти хочеш червону чи синю машинку? Чому саме цю?».

Вихователь навчає дітей слухати інших, висловлюватися, коли запитують, розуміти звернене мовлення. Це відбувається через бесіди, читання художньої літератури, драматизації, повсякденне спілкування та такі ігри як «Зіпсований телефон» або «Що я чую», які можуть допомогти розвинути навички слухання в ігровій формі. Важливо показати дитині, що ви її слухаєте, повторюючи ключові моменти або задаючи уточнюючі питання.

Наприклад: «Отже, ти кажеш, що тобі не сподобалося, коли...».

Вихователь активно поповнює словниковий запас дітей, пояснює значення нових слів, вчить їх правильно використовувати в різних контекстах. У ході заняття та повсякденному спілкуванні педагог звертає увагу на чистоту вимови звуків, виправляє недоліки, використовує артикуляційні вправи та ігри для розвитку мовного апарату, виправляє помилки у вживанні іменників, дієслів, відмінків, узгодженні слів у реченні, але робить це тактовно, не відбиваючи бажання говорити, подає приклад правильної побудови речень, використовуючи різні граматичні конструкції. Необхідно ставити відкриті питання, тобто ті, що вимагають розгорнутої відповіді, а не просто «так» чи «ні». Наприклад: замість «Ти хочеш сік?» краще «Який сік ти хочеш? Чому ти його обрав?».

Емоції стимулюють мовлення дітей, тому доречним буде влаштування сюрпризів: «Ой, що це тут лежить? Подивімося!». З дітьми можна обговорити почуття, що виникають у дитини. Наприклад: «Ти такий радий, що ми пішли у парк! Розкажи, чому ти радий? Чим більше позитивного досвіду спілкування матиме дошкільник, тим швидше і краще розвиватиметься його мовлення».

Вихователь використовує вірші, пісні, лічилки, загадки, театралізовані ігри, що робить процес навчання мови захоплюючим і цікавим для дітей, підтримує дитячу допитливість і бажання пізнавати нове.

Під час умивання, миття рук доречні вірші.

Наберу з криниці чистої водиці.

Рученьки маленькі, щоб були чистенькі.

Буду умивати, буду промовляти:

– Водичко, водичко, умий моє личко.

Рум'яне та біле, як яблучко спіле.

Щоб сміявся роток і кусався зубок.

* * *

Я до крана сам дістану,

Умиваюсь біля крану.

Милю милом щоки, шию

Вихователь вживає прислів'я та приказки під час гігієнічних процедур, щоб діти їх запам'ятовували і таким чином збагачували своє мовлення.

– Вода не любить брудних людей.

– Чистий як пасхальне яєчко.

– Чистий як сажотрус.

– Чистота запорука здоров'я.

Готуючи дітей до сну, вихователь може промовляти:

– Сон краще будь-яких ліків.

– Сон після обіду – срібло, а до обіду – золото.

– Без сну і хліб людині не на користь.

– Яке ліжко, такий і сон.

– Після хліба-солі обід сном золотять.

– Хто раніше встає, той грибки собі бере, а сонливий та лінивий йде опісля по кропиву.

– Хто раніше встає, тому Бог дає.

Для ефективного формування мовної особистості дитини слід враховувати й планувати роботу вихователя з батьками. Зазначимо такі основні напрями:

1. Інформування та просвіта батьків: *батьківські збори та консультації* (проведення регулярних зустрічей, на яких вихователь розповідає про важливість розвитку мовлення, етапи його формування, типові труднощі та методи їх подолання; запрошувати логопеда або психолога для додаткових консультацій), *стенди та інформаційні куточки* (оформлення в групі стендів з корисною інформацією для батьків: ігри для розвитку мовлення, пальчикова гімнастика, рекомендації щодо читання книг, приклади правильної вимови звуків); *буклети та пам'ятки* (розробка коротких, інформативних буклетів або пам'яток з конкретними порадами щодо розвитку мовлення вдома); *спільні заходи* (залучення батьків до участі в святах, театралізованих виставах, де діти демонструють свої мовленнєві навички. Це мотивує батьків і показує їм результат спільної роботи).

2. Практичні рекомендації та спільна діяльність: *індивідуальні бесіди* (обговорення з батьками індивідуальних особливостей мовленнєвого розвитку їхньої дитини, надання конкретних порад та завдань для виконання вдома), *навчання батьків ігровим прийомам* у ході проведення майстер-класів або демонстрацій, на яких вихователь показує, як можна розвивати мовлення дитини через гру (наприклад, артикуляційна гімнастика, ігри на розвиток дрібної моторики, дидактичні ігри): *залучення до створення дидактичних матеріалів* (батьки можуть допомогти у виготовленні ігор та посібників для розвитку мовлення, що сприятиме їхній залученості та розумінню освітнього процесу).

3. Створення мовленнєвого середовища в сім'ї: *спілкування* (роз'яснення батькам важливості постійного спілкування з дитиною, заохочення її до діалогу, постановки запитань та висловлення своїх думок), *читання книг* (регулярне читання книг дітям й обговоренні прочитаного, розгляданні ілюстрацій, це збагачує словниковий запас та розвиває зв'язне мовлення), *розповіді та перекази* (заохочення батьків пропонувати дітям розповідати про свій день, переказувати мультфільми, казки тощо), *обмеження гаджетів* – пояснення негативного впливу надмірного використання гаджетів на розвиток мовлення та необхідності заміни їх живим спілкуванням та іграми.

4. Зворотний зв'язок та моніторинг: *діагностика мовленнєвого розвитку* (регулярне проведення діагностики мовленнєвого розвитку дітей та обговорення її результатів з батьками) *ведення щоденників спостережень* (запропонувати батькам вести короткі щоденники спостережень за мовленням дитини вдома, фіксуючи нові слова, цікаві висловлювання, труднощі), *відкритість*

до запитань (створення атмосфери довіри, щоб батьки не соромилися звертатися до вихователя з будь-якими запитаннями щодо мовленнєвого розвитку дитини).

Тісна та ефективна співпраця вихователя з батьками створює сприятливі умови для повноцінного та гармонійного розвитку мовної особистості дитини, допомагаючи їй успішно адаптуватися до освітнього процесу та навколишнього світу. Об'єднання зусиль дорослих дозволяє:

- забезпечити єдність вимог (коли і вдома, і в садочку до дитини висуваються однакові вимоги щодо мовлення, це прискорює його розвиток);

- створити цілісне мовленнєве середовище (батьки та педагоги можуть обмінюватися інформацією про мовленнєвий розвиток дитини, її інтереси та потреби, щоб адаптувати методи та прийоми навчання);

- запровадити спільні активності (організація спільних ігор, театралізованих дійств, читацьких проєктів, де залучені як діти, так і батьки, сприяє не лише розвитку мовлення, а й зміцненню зв'язків між родиною та закладом дошкільної освіти);

- надавати методичну допомогу батькам (педагоги можуть проводити консультації, тренінги, семінари для батьків, де вони дізнаються про ефективні методи та ігри для розвитку мовлення вдома).

Висновки. Формування мовлення дітей дошкільного віку є багатофакторним процесом, що залежить від цілісної взаємодії освітнього та сімейного середовищ. Поєднання цілеспрямованої педагогічної роботи в закладі дошкільної освіти та мовленнєво активного мікросередовища в родині створює сприятливі умови для розвитку мовлення дитини.

Аналіз теоретичних джерел і практичних підходів дозволив визначити, що ключовими умовами успішного мовленнєвого розвитку є: наявність мовленнєво збагаченого середовища, активна мовленнєва взаємодія дорослого з дитиною, узгодженість виховних впливів у родині та в закладі освіти.

Значна роль належить батькам, які виступають першими мовними партнерами дитини. Однак саме в освітньому середовищі дошкільного закладу створюються спеціально організовані умови для системного мовленнєвого розвитку. Відтак, ефективна співпраця між педагогами та родинами є важливою умовою досягнення високого рівня мовленнєвої компетентності дошкільника.

Перспективи подальших розвідок убачаємо у вивченні індивідуальних особливостей мовленнєвого розвитку дошкільників з позиції психолого-педагогічної діагностики, з урахуванням темпу мовного розвитку, когнітивного рівня, темпераменту, особливостей сімейного виховання та мовного середовища дитини; поглиблені дослідження

мовленнєвого середовища в сім'ях різних типів (повні/неповні сім'ї, багатодітні, родини з різним рівнем освіченості батьків, міські/сільські родини), а також з різними мовами спілкування (білінгвальні, діалектні середовища), з метою виявлення закономірностей і труднощів формування мовлення в реальному контексті.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти): нова редакція Наказ МОН України № 33. від 12.01.2021. 37 с. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osvitiv-ukrayini>
2. Кривошея Т. М., Яковлева Т. В., Литвиненко О. І. Мовленнєвий розвиток дітей дошкільного віку засобами художньої картини. Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. 2024. № 2(2). С. 34–47. URL: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5605>
3. Лопатинська Н. А., Коломієць Є. М. Розвиток монологічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими труднощами засобами цифрових технологій. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2024. № 1(1). С. 45–58. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/50849/>
4. Чекаліна В. А. Формування мовленнєвої компетентності дошкільників у процесі навчання переказу літературних творів. Стандарти дошкільної освіти : дискурс науки і практики. Київ, 2014. С. 325–331. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4579/1/V_Chekalina_04_14_PI.pdf
5. Чекан О., Барна Х., Касьяненко О. Концептуальні засади розвитку зв'язного мовлення дітей із ЗНМ в ігровій діяльності. Вісник Черкаського університету. 2022. № 1(1). С. 12–25. URL: <https://journals.vnu.volyn.ua/index.php/pedagogy/article/view/716>
6. Швидка С. О. Сучасні методи підготовки дітей дошкільного віку до навчання грамоти. Вісник Черкаського університету. 2018. № 10–11. С. 112–117. URL: <http://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3201/3390>
7. Яворська С. Розвиток мовленнєво-творчої діяльності дошкільників. Образотворче мистецтво в освіті. 2019. № 3(1). С. 78–90. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/obrii/article/view/2426>